

Éledő kövek

A Fiumei Úti Sírkert déli és keleti részével határos terület a történelem és művészettörténet nagy időiről tanúskodik.

*Bár a Dávid csillag-nem hagyományos temetői szimbólum,
a Hatvany-Deutsch-mauzóleum oldalán is föltűnik (fent).
A fővárosi gettóban elhunytak emlékét stilizált kő őrzi (jobbra).*

הנאהבים והנלעמים בודדים
זבמותם לא נפרדו

MEMENTO A GETTO ALDOZATAINAK

יהא זכרם ברנך

Írta Erdélyi Ilona
Fényképezte Stiller Ákos

Csupa ismerős nevet látok a sírokon. Goldberger – textilgyár, jut eszembe. Fényes Adolf – a festőművész, Weiss – Csepeli Fémű, aztán egy monumentális neoklasszicista márványépitmény előtt állok meg: a Hatvany-Deutschéké, Európa legnagyobb cukorgyárosának családjáé. Óvatosan lépkedek a kordonnal határolt ösvényeken a Salgótarján Utcai Zsidó Temetőben, amely többéves kertészeti és restaurálási munkálatok során alakul át rendezett sírkertté. Számos mauzóleumot aládúcoltak, mások körül állványok magasodnak, rajtuk kőfaragók, restaurátorok dolgoznak. A parcellákban elburjánzott növényzetet kertészek ritkítják meg, hogy Ismét láthatóvá váljanak a sírkövek, és a restaurátorok visszaállíthassák eredeti állapotukat. Valamennyi síremlék, mauzóleum restaurálásához egyedi terv készül. A Nemzeti Örökség Intézete (NÖRI) közbeszerzési eljárás keretében valósítja meg a temető teljes rekonstrukciós munkálatait.

Radnainé Fogarasi Katalin a Nemzeti Kegyeleti Bizottság – mai nevén Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság – akkori főtitkáraként 2000-ben járt először az elhagyatott, dzsungelre emlékeztető területen. A sírköveket sűrűn benőtte a borostyán, a kripták omladoztak, az ösvények szinte járhatatlanok voltak.

Az ügynevezett Mártírkönyv adataiból tudható volt, hogy a második világháború végén a pesti gettóban elhunytak közül sokakat itt ásott sírokba temettek. A bizottság úgy döntött, hogy a Fiumei Úti Sírkerttel határos zsidó temetőben, a tömegsírbán nyugvók tiszteletére emlékparkot alakít ki. Az akkor életveszélyes területen azonban a terv megvalósítása cseppet sem ígérkezett könnyű feladatnak.

A temetőben csak a biztonságos útvonalak mentén szabad sétálni. A parcellák belső részén még lesz dolguk a kertészeknek, hogy ne legyen veszélyes a sírok közé bemenni, és elkezdődjék a sírok rendbetétele. A munka eltart még pár évig.

2002-BEN ÁTADTÁK a Gettó-emlékművet – ez már biztonságosan megközelíthető volt. A temető ugyanabban az esztendőben kapott műemléki státuszt, de nagyobb munkálatokra még nem volt lehetőség.

A temető 2016. május 1-jén került a Nemzeti Örökség Intézete kezelésébe, ekkor lehetett a munkálatok finanszírozását tervezni. A főigazgató Radnainé Fogarasi Katalin lett: „Első feladatom a tulajdoni viszonyok feltérképezése volt, és utána következett a terület átvétele a Budapesti Temetkezési Intézet Zrt.-től. A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének (Mazsihisz) elnökével egyeztetve a zárt, tehát nem működő temetőt, mivel balesetveszélyes volt, fizikailag is le kellett zárni. A kertészek hozzáfogtak az ösvények megtisztításához, és a közelükben található síremlékeket kiszabadították a növényzet alól; ez szó szerint lépésről lépésre, sírról sírra, gyakran bozót-vágó késsel történt. Nagyon óvatosan kellett dolgozni, nehogy egy kiforduló sírkő, kidőlő fa balesetet okozzon, és persze arra is figyelni kellett, nehogy az emberek talpa alatt beszakadjon a föld.”

Megalakult egy történészekből, művészettörténészekből, hebralstákból, valamint a Mazsihisz képviselőiből álló szakértői bizottság, így a tudományos munka is megkezdődött: háttér tanulmányok készülnek, és folynak a geodéziai felmérések.

Egyházi részről Darvas István rabbi, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem oktatója a tudományos háttér munka egyik szakértője. Tőle tudom meg, hogy az 1874 és 1890 között Pesten elhunyt zsidó polgárokat mind ide temették. A 19. század végén, a szigorú ortodox életvezetési szabályok lazulásával módosultak a temetkezési szokások is. Ebben a temetőben például akár a család több tagja is egy sírban nyugodhatott (az ortodox szabályok szerint azonban a férfiakat meg a nőket külön sorokba kell temetni).

A polgárosodás időszakában a modernizáció, a társadalmi normák változása az élet több területén is tetten érhető volt: a zsidó származású vállalkozók közül egyre többen vagyonosodtak meg, és mind többen szándékoztak a magyar politikai és kulturális életbe kapcsolódni. Mindez pedig a temetkezési szokások

alakulásában is nyomot hagyott: régebben a sírkövek egyszerűségükkel is jelképezték, hogy a halálban mindenki egyenlő, ám idővel egyre díszesebbek és méreteesebbek lettek.

A temetőben hagyományos felekezeti szimbólumokkal díszített sírokat is találunk. Látható például a hétágú gyertyatartó, a menóra, az ókori papság le származottai, a kohániták sírkövére vésett áldást adó kéz, a leviták egykori feladatára utaló kancsó, amellyel a kohén kezére öntöttek vizet. Némely síremlékeket művészi faragott oroszlánfigura, békés gerlepár díszít, de megjelenik a sas is.

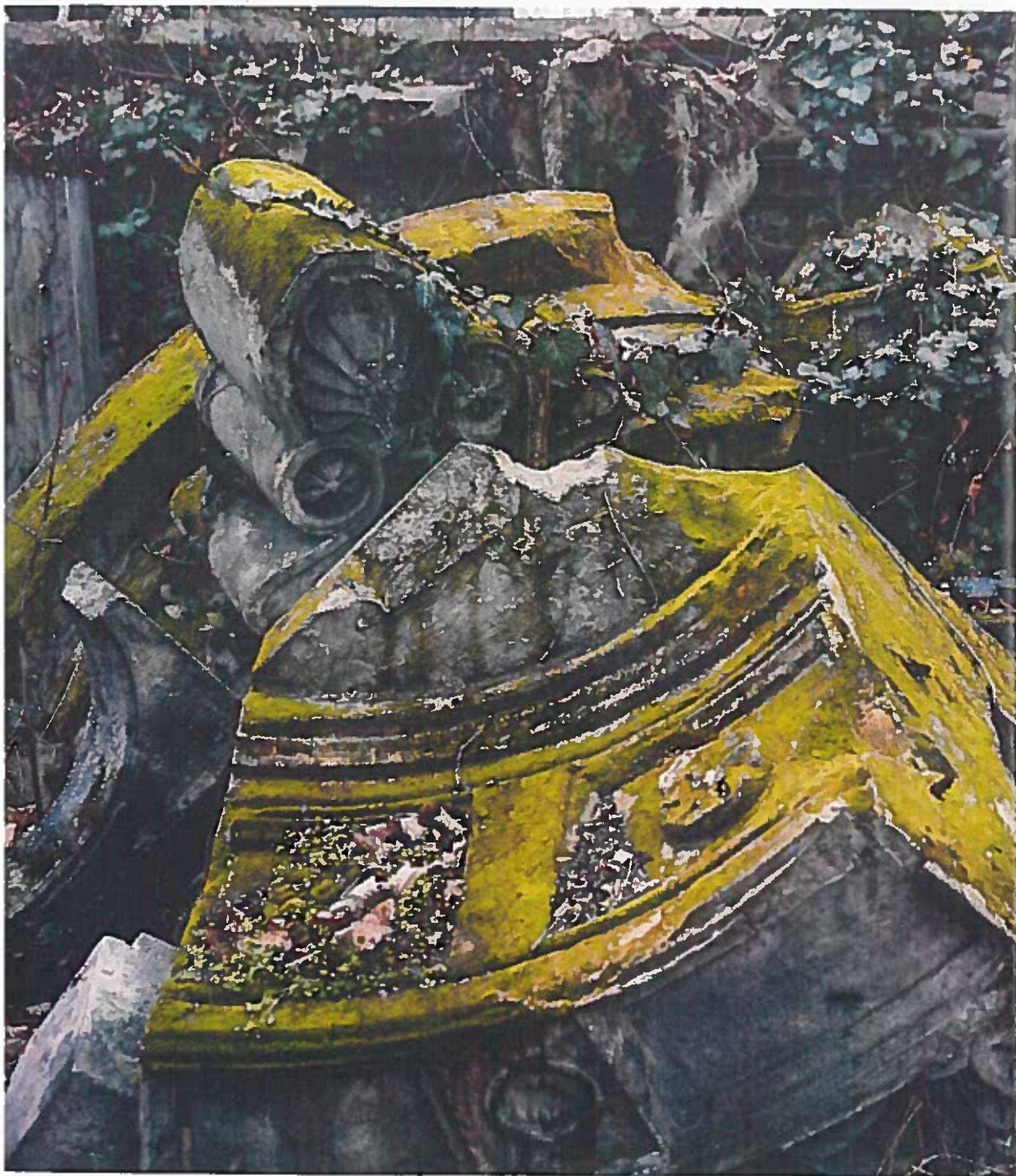
„Az 1860-as években Pest város vezetése úgy határozott, hogy megszünteti a belső területeken fekvő temetőket. A Váci út–Lehel utca–Lóportár utca határolta területen Pest első központi temetőjét, az úgynevezett váci temetőt 1871-ben végleg bezárták – meséli a temető történetét talán legbehatóbban Ismerő Csáki Tamás, a szakmai bizottság történész–művészettörténész tagja. – Ugyanez a sors várt a szomszédságában fekvő, kőfallal körülvett zsidó temetőre is. A hitközségnek a városi köztemető

legtávolabbi pontján ajánlottak telket, ám amikor a terület rendezéséhez hozzáfogtak, kiderült, hogy a magas talajvíz miatt a környéken nem lehet temetkezni. Ezután a Chevra Kadisa (magyarul Szent Egylet, a temetkezéssel kapcsolatos teendőket ellátó felekezeti intézmény) a Kerepesi temető déli és keleti, még használaton kívüli területéből kapott egy részt. Érdekes, hogy a tárgyalások során az először följajánlott terület az 1874-es nyitásra szinte a felére csökkent.”

A fellelhető dokumentumokból nem derül ki, pontosan miért is csappant meg a kijelölt terület, azonban a régi zsidó temető bezárása körüli bonyodalomról részletesen beszámolt a korabeli sajtó. „A városvezetés és a hitközség között létrejött szerződés szerint 1874. június 16-tól a Kerepesi temető leválasztott része lett a pesti elhunyt zsidó polgárok végső nyughelye.

A kőfaragó az utolsó javításokat végzi egy sír alapkövéen (jobbra fent). Guttmann Emil oroszlanos családi síremléke Lajta Béla műve (jobbra).

Leomlott köveket ma már alig látni. A balesetveszélyes helyeket lezárták, biztonságos sétautakat alakítottak ki, és folyamatban van az állapotfelmérés. A síremlékekhez egyedi restaurálási terv készül.

Aznap a régi temető bejáratát két poroszló őrizte, nehogy mégis oda temessenek valakit – meséli a történész. – Am a nap folyamán megjelent egy halottaskocsi a gyászolókkal, akiket a rend őrei eleinte nem engedtek be a sírkertbe. A nyári melegben viszont nem lett volna észszerű továbbszállítani az elhunytat, így külön engedéllyel még elhantolták. Másnapról viszont csak is a Kerepesinek a hitközség által átvett területére temetkezettek a pesti felekezet tagjai. A régi temető még egy ideig látogatható volt, majd 1910-ben exhumálták az itt található maradványokat, és átszállították a Kozma Utcai Zsidó Temetőbe. Ezután pedig építkezések indultak meg a területen.”

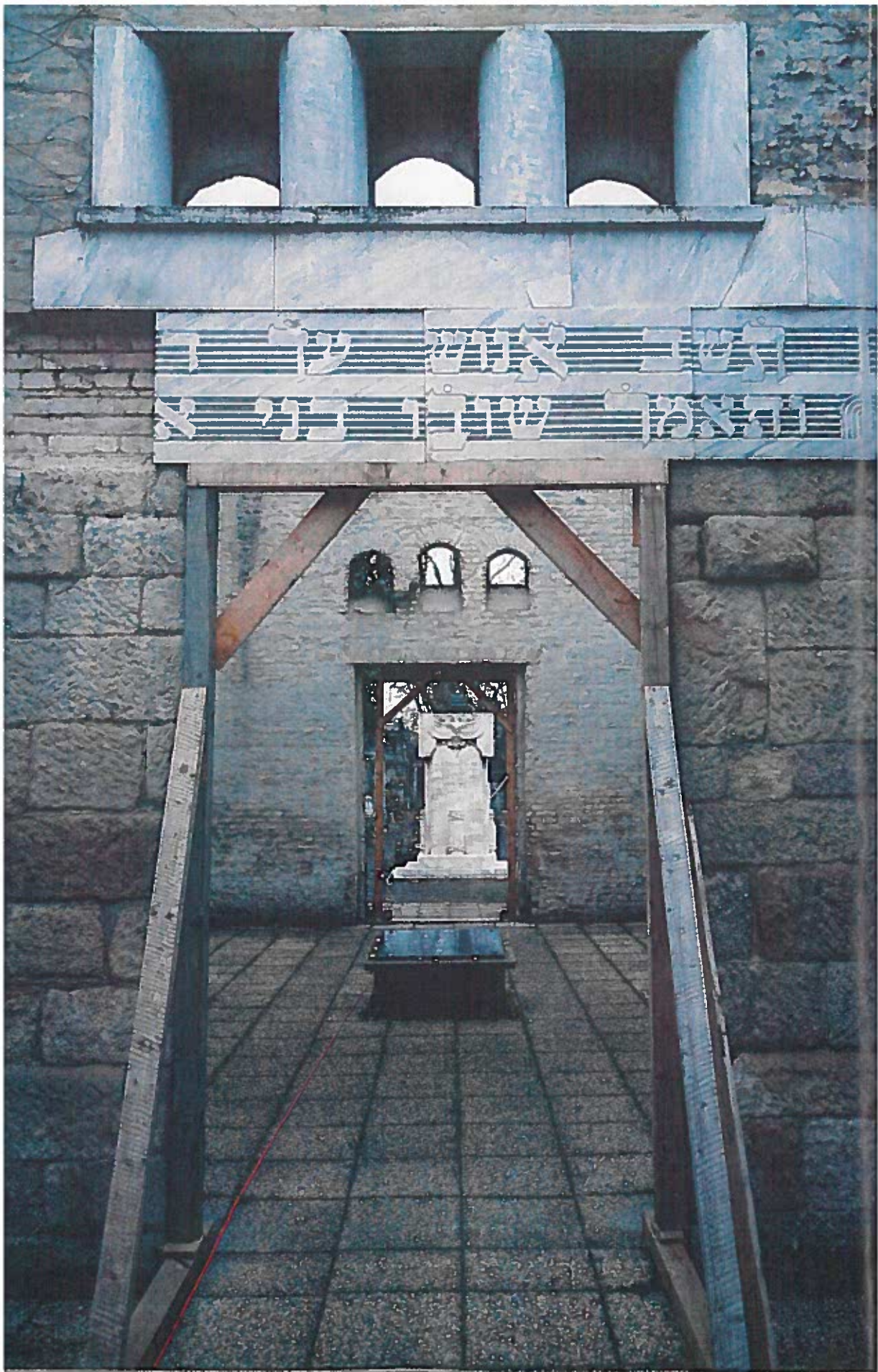
AZ ÚJ TEMETŐ RENDEZÉSÉRŐL, illetve fenntartásáról a Chevra Kadisa gondoskodott. A bejáratától távolabb és a belső részeken kisebb, olcsó sírhelyeket alakítottak ki. A módosabb családok az utak mentén és a bejáratához közel nagyobb sírhelyet vásároltak, illetve monumentális síremlékeket emeltettek. A vagyonosabb családok építészekkel terveztették meg a kriptákat. A megnyitás utáni évtizedekben a historizáló stílus volt a jellemző, ekkoriban sok mauzóleumot Fellner Sándor és Quittner Zsigmond tervezett.

„Ez a terület 1890-ig a pesti zsidóság egyetlen temetkezési helye volt. A régi váci temetőből hitközségi engedéllyel több család áthozta felmenői maradványait, hogy a családtagok egy helyen nyugodjanak. A temető felszámolása esetén a neológ szabályok lehetőséget adnak az exhumálásra. A maradványokat kellő méltósággal a végső nyughelyen hantolják el” – magyarázza Darvas István rabbi.

Az alig 48 ezer négyzetméternyi temető 1893-ra szinte teljesen megtelt. Am a temető építészeti megújulása csak a 20. század elején kezdődött.

Vajon miért fordított jelentős anyagi forrásokat a Szent Egylet egy szinte már megtelt temető fejlesztésére? „Ekkoriban, ha nem is gyakran, de még voltak itt temetések. A családi sírboltokba is temetkeztek a leszármazottak, és a kevés szabad sírhelyre igen nagy volt a kereslet – mondja Csáki Tamás. – Mindenképpen számított, hogy a temető könnyen megközelíthető legyen, ezért aki csak megtehetette, inkább ezt választotta a városközponttól meglehetősen távol fekvő, újonnan nyitott Kozma utcai temető helyett. A 20. század elején a budapesti nagypolgári familiák gyakran jelentős összeget is áldoztak egy-egy családi sírhelyre.

A harminc évvel korábban emelt egyszerű temetkezési épület már nem volt megfelelő a polgári elit pompás temetési ceremóniáihoz. Szükség volt fejlesztésre. A Szent Egylet 1904-ben temetőinek állandó műszaki tanácsosává nevezte ki Lajta Béla építész, aki a temetők műszaki ügyein kívül családok felkérésére síremléktervezéssel is foglalkozott. A jómódú zsidó családok monumentális építményekkel is kívánták reprezentálni társadalmi státuszukat. Ebbe a munkába kapcsolódott be az egyéni stílusú, a zsidó szimbólumokat tudatosan alkalmazó Lajta Béla. Az építész több mint harminc síremléket tervezett – közülük tizen-

egy a Salgótarjáni Utcai Temetőben áll. Am munkássága nem korlátozódik síremlékek tervezésére. A Chevra Kadisa megbízásából 1906-ban nagyszabású tervet dolgozott ki a temető bejáratának átalakítására, majd 1908-ra elkészült a kapuépület a díszudvarral, mögötte pedig a szertartási épület. A tervek ötletét egy szentföldi zsidó emlék adhatta: Jákob feleségének, Ráhelnek Betlehem mellett föllállított sírja, amelyet a Szentírás első síremlékként említi.

Az 1920-as évek végére valóban elfogytak a helyek, és a díszparcellán kívül kizárólag családi sírboltokba lehetett temetkezni. Kivételes esemény volt 1926-ban Magyarországon első zsidó vallású miniszterének, Vázsonyi Vilmos korábbi igazságügy-miniszternek a temetése. A sírfeliratok tanúsága szerint még később is temetkeztek ide házastársak, családtagok, leszármazottak, azonban új sírhelyek vásárlására akkor már nem volt lehetőség.

A TEMETŐ TÖRTÉNETE EKKORTÓL lezártnak tekinthető, jóllehet még a második világháború végén a budapesti gettóban elhunytak közül sokakat itt – részben tömegsírokba – temettek el. A temetőben nyugvók hozzátartozói közül az évek során a legtöbben meghaltak, kivándoroltak, a sírokat egyre kevésbé gondozták. 1950-ben megszűnt a Pesti Chevra Kadisa is. Az egykori parkszerű, különleges építményeket őrző sírkert

A szertartási épületen a jelölt héber betűk értéke az átadás zsinagógai dátumát adja ki. A háttérben Vázsonyi Vilmos síremléke látható.

az évek-évtizedek múlásával mind elhanyagoltabb lett, elgazosodott, balesetveszélyes senkiföldjévé vált.

A Nemzeti Kegyeleti Bizottság a pesti gettó föltszabadulásának 55. évfordulójára készülve, az iratok tanulmányozása közben figyelt föl a Salgótarjáni Utcai Zsidó Temetőre. Radnainé Fogarasl Katalin a bizottság egykori főtitkáraként kiemelten foglalkozott a megmentésre méltó helyszínnel. Elhivatottsága nem csökkent az elmúlt tizenhét évben. „A síremlékek restaurálása és felújítása folytatódik. A területet gyönyörű temetővé varázsoljuk az évek során. A NÖRI-nek

és a szakmai bizottságnak nem célja, hogy hivalkodó turistalátványosságot alakítson ki; a Józsefváros szívében fekvő, már műemlékvédelem alatt álló temetőt szeretnénk megmenteni a következő nemzedékek számára. Szeretnénk, ha a történetét minél többen megismernék, és megtudnák, mi mindent tettek a városért az itt nyugvó zsidó polgárok. A Nemzeti Örökség Intézetének fölkészült Idegenvezető munkatársai vezetett séták keretében mutatják be a temetőt az Ide látogató érdeklődőknek.”

A Mazsihisz képviselőjének is hasonló az álláspontja. „Számunkra fontos, hogy a ma már zárt, neológ temető az élő zsidó kultúra részévé váljon – mondja Darvas István rabbi, a szakmai bizottság tagja. – A múlt megismertetése szakmai Idegenvezetéssel, gondozott környezetben, segíthet abban, hogy átlendüljünk a holokauszt örökségén. A zsidóság történetéből ne csak a tragédiák legyenek ismertek. Ha egy temető bejárható, az ott nyugvók élete, tetteik megismerhetők, akkor nemcsak az adott kor történetébe kapunk bepillantást, hanem az ismeretanyag jelenünk és talán jövőnk részévé is válik; a zsidó közösségeknek és az egész országnak. Ha egy térképen megjelenítenénk, mi mindent építettek az itt nyugvók Budapest területén, lenyűgöző képet kapnánk.”

A főigazgató és a szakmai bizottság szándéka, hogy a különleges hangulatú és egészében is műemléki védettség alatt álló temető nemzeti emlékhellyé váljon; erről az Országgyűlés törvényben dönt. A távlati cél pedig az, hogy a Salgótarjáni Utcai Zsidó Temető fölkerüljön az UNESCO Világörökségi Listájára.